

AISTIHAVAINTOVERBIEN MÄÄRITTEISTÄ VANHASSA SUOMESSA JA VARHAISNYKYSUOMESSA: NÄLKÄISELLEN KAIKKI RUOKA MAKIAKSI MAISTAA

AISTIHAVAINTOA ILMAISEVAT VERBIT SUOMEN KIELIOPEISSA

Lauseoppinsa 3. painoksessa E. N. Setälä otti käyttöön termin predikatiiviadverbiaali, jolla erotettiin predikatiivinomaiset essiivi- ja translatiivimääritteet varsinaisesta predikatiivista (Setälä 1891, esipuhe). Setälän seuraajista 1900-luvulla nimitystä ovat käyttäneet kuvauksissaan muiden muassa Airila (1926), Kettunen ja Vaula (1946), Siro (1964), Stenberg (1971), Ikola (1976) sekä Hakulinen ja Karlsson (1979); Penttilän kieliopissa (1963) termi ei esiinny. (Tarkemmin Lundgren 1992: 13–34.) Setälän lauseopin muistutuksista löytyy maininta, että predikatiiviadverbiaali »on toisinaan ablatiivissa (tai allatiivissa) ilmoittaen vaikutusta, jonka jokin esine tekee aistimiimme, mieleemme» (Setälä 1973 [1952]: 31). Maininta toistuu sijamuotojen käyttöä esiteltäessä ablatiivin ja allatiivin kohdalla (mts. 72–73). Ablatiiviesimerkeissä esiintyvät aistiverbit¹ *haista*, *kuulua*,

maistua, *näyttää*, *tuntua*, allatiiviesimerkeissä *haiskahtaa*, *haista*, *maistua* ja *tulla*². Vain verbit *haista* ja *maistua* sisältyvät kummankin sijan esimerkistöön, muut jompaankumpaan ryhmään.

Penttilä (1963) on esitellyt ablatiivin ja allatiivin käyttöä sellaisten verbien yhteydessä, jotka merkitsevät »aistivaikutelman tai mielipiteen muodostumista» (mts. 427, 433). Kumpikin sija esiintyy virkenäytteissä verbien *haista*, *maistua*, *näyttää*, *tulla*, *tuntua* ja *vaikuttaa* määritteenä. Pelkkiä ablatiivinäytteitä on verbeistä *kuulostaa* ja *kuulua*, allatiivinäytteitä verbeistä *kiiltää*, *paistaa* ja *tuoksua*. Penttilä on siteerannut kalevalaisen säejakson, johon sisältyy harvinaisempia aistiverbejä allatiivimääritteenen. Esitän Penttilän sitaatin, koska viitataan siihen tuonnempana 1700-luvun esimerkkien yhteydessä.

Jo kävi ilo ilolle,
Riemu riemulle *remahti*.
Tuntui soitto soitannalle,
Laulu laululle *tehosi*.
(Kalevala; ks. Penttilä 1963: 433.)

¹ Käytän lyhyiden vuoksi aistihavaintoa ilmaisevista intransiiviverbeistä nimitystä aistiverbi.

² NS leimaa *tulla*-verbin käytön aistiverbinä kansanomaiseksi ja mainitsee sen määritteiksi ablatiivin ja allatiivin: *Jk tulee* [= haisee, haiskahtaa, tuoksuu, lemuu] *jlak, jllek* (s. v. *tulla* A.VI.).

Hakulinen ja Karlsson (1979: 211–213) mainitsevat lauseopissaan erityyppisiä esimerkkejä niin sanotusta predikoivasta suhteesta; predikatiiviadverbiaaleiksi on translatiivin ja essiivin lisäksi kelpuutettu ablatiivi ja elatiivi tapauksissa *Asia tuntui hyvältä* ja *Lapsesta tuli sairas* (mts. 214). Lauseopin tekijät huomauttavat, että ablatiivin »esiintyminen predikatiiviadverbiaalin sijana on melko suppea-alainen ilmiö», koska sijan valinta perustuu vain aistiverbien rektioon. Allatiivista ei ole esimerkkejä. (Ks. myös Lundgren 1992: 1–2, jossa on mainittu sekä ablatiivi että allatiivi aistiverbien *förefalla*, *verka*, *se ut* suomalaisvastineiden määritteinä.)

1600-LUVUN TEKSTIEN AISTIVERBIT JA PREDIKATIIVI- ADVERBIAALIN SIJA

Kielioppaat eivät mainitse esimerkkejä translatiivimääritteisistä aistiverbeistä (tyyppi *x näkyy ~ näyttää vihaiseksi*). Nykyisissä lounaismurteissa käytetään translatiivimääritettä *näyttää*-verbin yhteydessä (Sillanpää 1969), ja lukemissani 1600-luvun teksteissä *näkyä*-verbin predikatiiviadverbiaali on poikkeuksetta translatiivissa, esim. *Christuxen oppi on näkynyt Judalaisille vdexi* (Ikalensis 1659: 111). Tämä pätee ylipäänsä 1600-luvun kirjasuomen aistiverbeihin, joskin muiden käyttö on *näkyä*-verbiin nähden marginaalista.

Verbi *näkyä* on 1600-luvun translatiivirakenteiden pääsanana eri aineistoissa (Raamattu, uskonnolliset tekstit, lakikieli) kolmanneksi tai viidenneksi yleisin edellään sellaiset verbit kuin *lukea*, *löytää*, *sanoa* ja *luulla* (Forsman Svensson 1983: 283, 288–290; 1985: 62–63). Väitöskirjani tilastoituun aineistoon sisältyi 1 805 translatiivirakennetta, ja näistä 129:ssä hallitsevana

verbinä oli *näkyä*; muiden intransitiivisten aistiverbien (*näyttää*, *tuntua*) esiintymä oli kymmenkunta, nekin osin tulkinnanvaraisia muun muassa verbiin liittyvän refleksiivipronominin (*itsens*) vuoksi (Forsman Svensson 1983: 292–295). Vrt. *yxi cappel, joca caucana on, wähäxi näyttää* 'näyttää pieneltä' (Tammelinus 1688: 565); *nincuin se algusa tahto näyttää itzens työläxi* 'tuntua työläältä' (As. 1.10.1649). Ruotsalaisen lähdetekstin *synas* on käännetty joko pelkällä *näyttää*-verbillä tai *näyttää*-verbin ja refleksiivipronominin yhdistelmällä. Vanhojen kielioppien esimerkistöä ei löydy (intransitiivisia) aistiverbejä. Petraeuksella (1649: 54) ja Martiniuksella (1689: 93) on esimerkki vain transitiiviseksi tulkittavasta *näyttää*-verbistä (tyyppi *Näytä sinus mieheksi*), Vhaelilla (1733) ei sitäkään.

Mainittujen verbien lisäksi 1600-luvun teksteissä esiintyy nykyisten aistiverbien (*näyttää*, *tuntua*, *vaikuttaa*) ja ruotsin (*före*)*falla*-verbin vastineena (*edes*)*langeta*, tosin enimmäkseen lakikielessä. Tämänkin verbin yhteydessä aistivaikutelma on ilmaistu translatiivilla: *jk lankee työlääksi ~ mahdottomaksi* (Forsman Svensson 1983: 329–330). Satunnaisesti 1600-luvun teksteistä tapaa 'haisemista' tai 'maistumista' merkitseviä verbejä, joihin liittyy allatiivi: *jk hajaa, maistaa (maistuu), tulee jllek* (Forsman Svensson 1990: 66–67). Vanhan kirjasuomen sanakirja (s. v. *haista*) mainitsee allatiivitapauksen vuonna 1644 ilmenteestä *Variarum rerum vocabulasta: sicalle, eli hielle haista*. Aistivaikutelma on ilmaistu myös muulla tavoin, esimerkiksi nominatiivilla, (*niin*) *kuin*-ilmauksella tai adverbilla (esim. *näkyy toisinans heikko; näkyy niin kuin veri; maistaa katkerasti*). Etenkin *sti*-adverbit ovat yleisiä aistiverbien määritteitä niin 1600-luvun teksteissä kuin varhemmissakin: *hajaa ~ haisee hyvästi, makiasti, ilkiästi*. Ruotsalaisen lähde-

tekstin vaikutuksen havaitsee muun muassa seuraavassa Anders Pacchaleniuksen suomennoksen (1667: G4b) lauseessa: [Kristus] *nijn surkiasti ulos cadzoi* 'näytti niin surkealta' (ru. *se ut*). Samasta käännöskielen ilmauksesta tuonnempana 1700-luvun tekstien yhteydessä.

**AISTIVERBIT JA AISTIHAVAINTOA
ILMAISEVAT MÄÄRITTEET
1700-LUVUN AINEISTOISSA
JA 1800-LUVUN ALUN
ALMANAKOISSA**

Saatuani vuonna 1994 päätökseen tutkimushankkeeni *Studier i finsk syntax på 1600-talet* minulla oli melko selvä käsitys siitä, mitkä vanhan kirjasuomen syntaksin piirteet poikkesivat näkyvimmin nykyvas-tineistaan. Mieltäni jäi askarruttamaan, missä vaiheessa kirjasuomen syntaksi oli näiltä osin kehittynyt nykyiselleen. Niinpä valitsin uuden hankkeeni (*Studier i finsk syntax från 1600-talet till mitten av 1800-talet*) tutkimuskohteiksi mielestäni selvimmin muuttuneet piirteet. Näihin kuuluivat muun muassa aistiverbit ja niiden määritteet.

Olen poiminut aistiverbiesiintymät määritteineen lukemistani 1700-luvun ja 1800-luvun alun aineistoista. Korpukseen kuuluu uskonnollisten ja maallisten tekstien ohella Gananderin sanakirjan (1787) esimerkistö; almanakat olen käynyt läpi manuaalisesti vuoteen 1835 asti. Koko tästä aineistosta olen kirjannut noin 180 tekstinäytettä, runsaat puolet eri tekstilähteistä ja loput Gananderin sanakirjasta. Lisäksi olen hyödyntänyt Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen konemuotoisia aineistoja. Käytämäni tiedostot ovat 1700-luvun osalta *Acta Historica Fennica* (AHF1700), ko-koelma asetustekstejä (AS1700) sekä Ruotsin valtakunnan laki vuodelta 1759 (RWL1759). Käsitellen teksteissä ja sana-

kirjassa esiintyvät aistiverbit omina ryhminä.

TEKSTIT

1700-luvulla aistiverbien käyttö monipuolistuu kirjallisuudessa selvästi: verbien määrä lisääntyy ja translatiivimääritteiden ohien ilmaantuu toisaalta lisää allatiivimääritteitä, toisaalta jo ablatiivimuotoisiakin. 1700-luvun teksteistä poimimani aistiverbit (13 eri verbiä), joihin liittyy predikatiiviadverbiaali, ovat taajuusjärjestyksessä seuraavat:

- 30–40 esiintymää: *näkyä, näyttää*
2–5 esiintymää: *maistaa, hajata, kuulua, haista, langeta, loistaa, tuntua*
1 esiintymä: *haiskahtaa, katsoa ulos, komahtaa, tulla*

Suuritaajuisinta verbiä *näkyä* on runsaat 40 %, ja kärkiverbien *näkyä* ja *näyttää* yhteisosuus on miltei kolme neljännestä kaikista esiintymistä. Näiden kahden verbin käytössä tuntuisi olevan murretaustaan perustuva ero, sillä *näyttää*-verbiä esiintyy lähinnä pohjalaiskirjoittajilla (esim. Jacob Chydeniuksella, Juhana Frosteruksella ja Christfrid Gananderilla) sekä sellaisissa almanakoissa, joiden suomentajat ovat kieltenparren perusteella pohjalaisia (ks. Forsman Svensson 1999: 229–235); esiintymää on tosin aiemminkin almanakoissa. Anders Lizelius viljelee Tieto-Sanomissaan *näkyä*-verbiä (toinen lehdessä esiintyvä aistiverbi on *hajata*), joka onkin teksteissä ylivoimainen; sitä vastoin almanakoissa käytetään kumpaakin verbiä, *näkyä* ja *näyttää*, suunnilleen yhtä paljon. 'Haisemista' merkitseviä verbejä ovat jo edellisen vuosisadan teksteissä esiintyneiden verbien *hajata*, *tulla* (*jillek*) lisäksi varhaisnykysuomen kynnyksellä painetuissa almanakoissa esiintyvä *haista* ja sen momentaanijohdos *haiskahtaa* (kumpikin verbi on myös Ga- ▶

nanderin sanakirjassa). Verbi *kuulua*³ ei vielä 1600-luvun aineistossani esiinny translatiivirakenteen hallitsevana verbinä eli translatiivisijaisten nominien pääsanana, joskin siihen saattaa liittyä translatiivimuotoinen partisiippi (esim. *kuuluu etsineeksi, kuuluvat kuolleheksi*; Forsman Svensson 1983: 268–270). 1700-luvun teksteistä löytyy jokunen *kuuluu kummaski* -tyyppinen esimerkki.

Translatiivimääräte on 1700-luvunkin tekstien aistiverbeissä yleisin: translatiivissa on lähes kaksi kolmannesta predikaatiivadverbiaaleista. Paitsi verbeihin *näkyä* (näytteet 1a) ja *näyttää* (1b) translatiivi liittyy myös verbeihin *kuulua*, *langeta*, *loistaa*, *maistua* ja *tuntua* (1c). Translatiivimääritteiden yleisyys on paljolti sidoksissa eri aistiverbien suosittuuteen: mitä enemmän on viljelty *näkyä*-verbiä, sitä enemmän on translatiivimääritteitä; *näyttää*-verbiin liittyy helpommin muunsijainen määräte.

1a. Salamnius 1690: 26 Ei näy tämä *todexi*, Eikä kyllin *caipauxi*; Stenbäck 1750: 51–52 heidän parhatkin jumalisudens harjoituxet – – *näkyvät* heille nijn *huonoixi*, ja *kelwottomixi*; Lizelius 1776: 166 kuin Aurinko ja Kuu – – *näkyvät* munan muodolla *ymyrjäixi* eli *pitulaisexi*; Ganander 1784: 12 se *näkyi mhdottomaxi* sitä [kapinaa] hillitä; Frosterus 1791: 18 Tämä tähtein kiiret juoxu *näkyisi* pian sanoin *mhdottomaxi*; Lissander 1793 *näky* se kuitengin *hyödyllisexi*, että – – lisättä; Almanakka 1730 ehkä peldo sencaldaisel siemenell *ei j näkynyt soweliaxi*; 1736 *ettei* he [paavin käskyläiset] *näkyis huonommaxi* Lutherusta; 1751 se [pihka] *cowenee jähtyisä*, ja *näky selkiäxi* läpitzecatzoisa; 1755 Ehkä se *näky turhaxi*, että paljo jutella tästä asiasta; 1788 se *näky parahaxi*, että syys ajon kewäimexi jättää; 1804 [bokstavit] *näkyvät kahden*

eli kolmen kertaisexi; 1817 siemenet awatusa kulkusa *näkyvät siliäxi*, (ei *näljäisexi*) *kellaisexi* ja *tukewaxi*; 1830 *taitaa* tämä siis monelle kyllä turhaksi työkse ja *hulluudeksi näkyä*

- b. Chydenius 1788: 7 oli hän [Paavali] waadittu – – työnsä ja ansionsa edestuoamaan, joka *tuli näyttämään kerskauxexi*; s. 11 Tämä lihallinen wijsaus – – *näyttä* hänelle *hulludexi*; Almanakka 1706 Wijmeinen Neljännes *näyttä sateisexi*; 1708 Jovixesa *näyttävät* mutamat paicat *pimiämmäxi* cuin itze rumis; 1771 raudoitettuja haroja, jotca *näyttävät* juuri *harawixi*; 1773 [hampullinat] *näyttävät* myös sitten, walkeuden siwusa, *caunijxi Helmi-sinertäwixi*; 1775 se *näyttä* minullen *työlämmäxi* ja *hyödyttömmäxi* edellistä; 1783 *näyttää tarpellisexi* saata edeltä tietä; 1824 Waikka tällainen laskeminen – – *näyttää* aiwan *wähäksi asiaksi*
- c. Stenbäck 1750: 52 hän epäile caikista menoistans, jotca hänelle *sulaxi synni-xi loistawat*; s. 53 heidän silmisäns *ei muu suurexi loistanut*; Almanakka 1780 mitä he niistä heidän uusimmisa Kirjoituxisansa – – puhuwat, *cuuluu* pian *cummaxi*; 1783 jos taimia – – poltetaan, niin *maistuu* sitte tuhka *suolaisexi*; 1783 kuin nälkäisellen kaikki ruoka *makijaxi maista*; 1784 niin *tunduu* hän [multa] aina, sormiin välisä hypisteltäisä, *lihawaxi* ja *taipuwaxi*; 1792 *langee* se aiwan *työlääxi* wäelle muuttaa ja mennä endisestä totutusta työ-laadustansa; 1797 Sawi-märgeli – – *tunduupi liukkaaxi* ja *hienoxi* ninkuin Sawi

Parissakymmenessä tapauksessa predikaatiivadverbiaali on nykykielen mukaisesti allatiivissa tai ablatiivissa. 1600-luvun teksteissä äärettömän harvinainen allatiivi esiintyy 1700-luvun aineistossani verbien *haiskahtaa*, *haista*, *hajata*, *maistaa* ja *näyttää* määritteenä (ks. näytejaksoa 2 s. 423). Verbin *maistaa* (*maistua*) yhteydessä esiintyy myös adessiivin näköinen määräte (ks.

³ VKS:n näytteistössä (s. v. *kuulua*, ryhmä 4) on useita *kuuluu niin ~ hyvästi ~ surkiasti ~ pahoin ~ toisin* -tyyppisiä lausumia Agricolaista 1700-luvulle, mutta vain kolme tekstinäytettä, joissa verbiin liittyy translatiivi tai ablatiivi (esim. vuodelta 1761: *Se cuulu taitawain Ismisten corwis juuri rumalda*).

Lissanderin lauseita näytejaksossa 2), joka voi selittyä adessiivin ja allatiivin sekaantumasta (Forsman Svensson 1990: 51–52; vrt. Rapola 1965: 331–332). Samanlainen »adessiivi» esiintyy myös Gananderin sanakirjassa, tosin *haista*-verbin yhteydessä (ks. näytejaksoa 6 s. 425); kyseinen näyte on todennäköisesti sanakirjan »laitilalaisen» sivukäsialan lisäys (vrt. VKS s. v. *haista*). Huomattakoon, että verbiin *maistua* voi liittyä myös translatiivimäärite, kuten näytteistä 1c ilmenee (*maistuu jksk*).

2. Lizelius 1776: 106 *hajaa* kuitenkin hejän [englantilaisten] maxankarwainen – – heinänsä paljota *paremmalle*; Stenbäck 1750: 56 *Cuinga makialle* heidän ruocans ja juomans *maista* – – ? Lissander 1793: 13 Tämä herku *maista hywällä*; [perunat] *maistawat* niin *hywällä* kuin pawut; Almanakka 1764 Tämä wesi *ei maista* nijn *pahalle*, ettei lapsi taita ylöskehoitetta sitä juomaan; Tämä wesi on selkiä nijncuin Spanian wijna ja *maistu* jotain *happamalle*; 1778 yxi caton paneminen, joca *näyttää* aiwan *caunijllen*; 1808 Huono ja kelwoton Woi – – *haisee pahalle*; [hyvä voi] *haisee hywälle* ja pysyy enemmän aikaa hywänä; 1820 huone on aina wilpee ja niin raitis, että se *ei* ensinkään *Lampaallen haisaha*

1700-luvun uusi tulokas ablatiivimäärite esiintyy verbien *haista*, *kuulua*, *näyttää* yhteydessä sekä satunnaisesti verbeissä *komahtaa*, *maistua*, *näkyä*, *tulla* (näytejakso 3). Ablatiivimääritteitä löytyy etenkin pohjalaisen Gananderin teksteistä ja 1800-luvun alun almanakoista. Edellisen vuosisadan tapaan 1700-luvun kirjoittajat käyttivät translatiivin, allatiivin ja ablatiivin ohella muunlaisia määritteitä, kuten nominatiivia, adverbjeja⁴ (*hyvin*, *niin*, *pahasti* ym.) ja (*niin*) *kuin* -ilmausta (ks. näytejak-

soa 4 s. 424). Tällaisia tapauksia on toistakymmentä. Sekä almanakoista että muista teksteistä tapaa edelleen satunnaista ruotsin *se ut* -ilmauksen jäljittelyä⁵: *katsoo kauniisti ulos* 'näyttää kauniilta', *näyttää pahasti ulos* 'näyttää pahalta'. Tekstinäytteiden perusteella voi todeta, että kehitystä ovat vieneet nykysuomen suuntaan ennen kaikkea pohjalaiset kirjoittajat — olipa tyylilajina uskonnollinen tai maallinen proosa. Lounais- ja hämäläismurteiden edustajat tuntuivat jatkaneen translatiivityypin viljelyä (*näkyä hyväksi* ym.), kuten toisaalta jatkoivat monet pohjalaisetkin (mm. Stenbäck). Ganander, jolle murteissa esiintyvä variaatio oli tuttua sanakirjatyöstä, käytti teksteissään vaihdellen milloin ablatiivia, milloin muita ilmauksia (toisaalta *kuuluu ~ näkyy suuremmalta*, *näyttää kamalalta*, *tulee unkalta*, toisaalta *kuinka* näkyi, *näkyi mahdottomaksi*, *ei niin* näytä ulos). Samanlaista variaatiota tapaa myös Juhana Frosterukselta.

3. Ganander 1783 A2b Ei ne ole halwemat sentähden että ne *kamalalta kuuluwat*; A2a monta arwotusta *kuuluu rumalda ja riwolda*, mutta ei merkitse nijn pahaa; s. 76 äkkäisit he [hiiret] yhden kissan hyllyllä, joka – – *näytti* niin *hijaiselta ja siewältä*, niinkuin ei hengeä – – olisi ollut hänesä; 1784: 128 *Miltä maistuwat* makiat Pöystit paistetut parahat? s. 95 ymmärtämättömäin seasa, jotka aina *tahtowat näkyä suuremmalta*, kuin he itte työsä owat; s. 19 Mutta se *näytti* kuitengin *oudolta ja kummalta* ulos, että – –; s. 61 joka [mänty] jäi wääräxi ja kantturaisexi, ja *näytyy kamalalta* ulos; s. 128 [susi] *näytti* jylkiältä Parahalta *paimenelta* Tässä pulskassa pugussa; Mutta ääni ärmätillä Kowan *kuulu karhialta* Kowan *kolkolta komahiti*; s. 5 näisä kuttuisa 'kutsuissa' ei mitään säästetty mitä hänen huoneesansa löyty suingin, nijnkuin – – *unkalta tulewia* jauhoja, härskiä läskiä, ja muuta

⁴ VKS (s. v. *kuulua*) siteeraa muun muassa Juhana Wegeliuksen postillaa (1747): *cuulu aiwan surkiasti*; *cuinga pahoin* ja *pahendawaisesti se cuulu*.

⁵ VKS:ssa on pari vuodelta 1761 peräisin olevaa esimerkkiä ilmauksesta *katsoa ulos* 'näyttää jltk': *nijn catzopi se sangen rumasti ulos*; *catzo juuri pahoin ja taitamattomasti ulos* (s. v. *katsoa*, ryhmä 5b).

senkaltaista; Frosterus 1791: 20 Kaikki ne [Jumalan teot] owat suuret – – ehkä ne *pieneldä näyttävät*; s. 19 Että he [tähdet] meistä aiwan etäällä owat, *näyttävät* ne *pieneldä*, mutta owat sangen suuret; Almanakka 1819 turmelduwat myös ne [perunat] kuin vielä *ehiäldä näyttävät*; 1822 nähään sentähden kuinga se pian *alkaa toiselta näyttää*; 1830 [terpentiiniöljy 'täppätiöljy'] *haissee Terwalta*

4. Almanakka 1749 Se toinen [auringon pimeneminen] *näky* Auringosa – – Pohjan puolella Africaa ja Lännen puolella Asiaa likimiten *coconainen ja sormuxen muotoinen*, mutta täällä Europasa suuremmaxi ja vähemmäxi sen jälkeen kuin Maat owat; Sääkirja 1774 Jos Auringo *näky kirkas* Paawalin päivänä; Almanakka 1729 sitä wastoin *catzo caunisti ulos* cosca caicki owat järjestyksesän; 1729 Nijncuin se *näyttä pahasti ulos*, cosca caicki maca huiskin haiskin cartanolla; 1760 ne samat Jywät – – näyttävät itzensä sekä Syxyllä että Kewäällä, ja *näkywät* jotakin muotoa *hywin ulos*; Lizelius 1776: 106 kuinga heinät saadan *hywin hajawina* pysymään; Ganander 1784: 86 Ei se *nijn näyt* *ulos* wastais se toinen

GANANDERIN SANAKIRJA

Gananderin sanakirjan (1787) esimerkistö antaa aistiverbien käytöstä erilaisen kuvan kuin 1700-luvun tekstit. Puhutusta kansankielestä poimitut näytteet ovat sanakirjassa enemmistönä, joskin mukana on sitaatteja kirjallisuudesta, sananlaskuista ja kansanrunoudesta. Kirjallisuusnäytteissä on viljelty ennen kaikkea verbejä *näkyä* ja *näyttää*, kansankielessä taas yleisimpiä ovat 'haisemista' ja 'maistumista' ilmaisevat aistiverbit, joilla kommentoidaan ruoka-aineita, ihmisiä, eläimiä ym. Sama esimerkki toistuu sanakirjassa usean eri hakanan yhteydessä, mistä syystä verbien asettaminen yleisyysjärjestykseen on kyseenalaista. Sanakirjasta poimimani 17 aistiverbiä ovat esiintymistaajuuden mukaan lueteltuina seuraavat (yhtä usein esiintyvät ovat aakosjärjestyksessä):

11–15 esiintymää: *haista, maistua, näyttää*

4–10 esiintymää: *tajuta, tulla, näkyä, käydä*

1–2 esiintymää: *hajata, katkuta, tuntua, haiskahtaa, kaaritskoa, kissahtaa, kihdata, komahtaa, lemuta, ruskottaa*

Kuten verbiluettelosta ilmenee, valtaosa ilmaisee haju- ja makuaistimuksia: *haiskahtaa, haista, hajata, katkuta, lemuta, maistua, tulla* (merkitys kontekstin mukaan 'haista' tai 'maistua'; vrt. alaviitteeseen 2 s. 419) sekä Gananderin aunukselaiseksi ilmoittama *kaaritskoa* (*minä kaaritzskon sibulille* 'jag luktar av rödlök'; s. v. *kaaritskon*). Näiden verbien esiintymiä on näytteistä lähes kaksi kolmannesta, kun taas verbien *näkyä* ja *näyttää* osuudeksi jää vajaa neljännes. Eri murteet ovat tuoneet synonyymeja myös näköaistimuksien ilmaisuun, muun muassa verbit *kihdata* ja *ruskottaa*. Siteerasin tämän kirjoituksen alussa Penttilän kielioopin kalevalaista säejaksoa, jossa aistihavaintoa oli ilmaistu verbi-
muodoilla *kävi, remahti, tuntui* ja *tehosi*. Gananderilla on eri hakusanojen yhteydessä useita kansanrunouden näytteitä (»Run.«), jotka ovat mainittujen säkeiden synonyymeja ja variantteja. Verbeinä esiintyvät *käydä* ja *tajuta* (~ *tajota*): *ej ilo ilolle käynyt* Run. 'det blev ej så glädjefullt' (s. v. *käyn*); *wasta ilo ilolle käwi* 'det blev glädje utav' (s. v. *ilo*); *leikki leikillen tajusi* 'det blev harmoni lek utav' Run. (s. v. *tajuan*); *wasta soitto soitollen tajosi* 'först liknade spelet ett spel' (s. v. *tajoon*); *sitten soitto soitolle tajusi* 'det blev en präktig musik' Run. (s. v. *soittaminen*). Merkitykseksi voi ajatella 'jltk tuntumisen' tai 'jltk kuulostamisen' ('ilo ei tuntunut ilolta', 'soitto ei kuulostanut soitolta'), kuten Penttilä (mts. 433) näyttää tehneen. Luonteva merkitys on myös 'muuttua, tulla jksk', ja Vanhan kirjasuomen sanakirja (s. v. *käydä*) valaisee nimenomaan tätä merkitystä Christian Len-

cqvistin väitöskirjasta (1782) otetulla kansanrunosäkeellä *Soitti wanha Wäinämöinen; Wasta ilo ilolle käwi, Soitto soitolle tajusi*.

Aistiverbeihin liittyvien predikaatiiv-adverbiaalien sijajakauma on Gananderin sanakirjan esimerkistöissä toisenlainen kuin 1700-luvun teksteissä. Runsas puolet määritteistä on nykykielen mukaisessa ablatiivissa, minkä lisäksi runsas neljännes on allatiivissa; muuntuyppisiä määritteitä (translatiiveja, adverbeja ja *kuin*-ilmauksia) on vain kourallinen. Translatiivi liittyy esimerkeissä yksinomaan *näkyä-* ja *näyttää-*verbeihin (näytejakso 5a), ja monen esimerkin lähteenä on kirjallisuus (esim. almanakat) tai kansanrunous eikä ajan puhekieli. Näytejaksossa 5b on esimerkkejä adverbimääritteistä.

- 5a. koska joku *näkyv vihasexi* (s. v. *julma*); kyllä piikat pilkistävät, neitet *näkyvät hyväxi* 'nog syns flickorna blygsamma och goda' (s. v. *pilkistän*); newatkin ja matalat maat *näkyvät korkiammaxi* kuin owatkaan (s. v. *kangastan*); jotka *näyttävät juuri harawixi* (s. v. *hara*); niin et sika *viidex näyttä* (av överflöd) prov. (s. v. *sika*); näyttää *työlääxi ja tukalaxi* (s. v. *tukala*); se näyttä *hyödytömämmäxi* sitä edellistä (s. v. *hyödytön*)
- b. ej se *nijn näytä* 'det är ingen liknelse därtill' (s. v. *näytän*); kalma *haisee haikiasti* 'luktar fasligen illa' (s. v. *kalma*); ja on senkaltainen uhri, joka Jumalalle *hyvästi hajaa*; se kukka *kjeto hywin hajajaa* 'doftar en söt lukt ifrån sig' (s. v. *haisen*)

Allatiivi esiintyy vain 'haisemista' ja 'maistumista' ilmaisevien verbien yhteydessä: *haista, katkuta, maistua, tulla* (näytejakso 6) sekä kansanrunosäkeiden *käydä* ja *tajuta* (ks. edeltä s. 424). Ablatiivi on jo ylivoimainen, sillä se esiintyy yli kymme-

nen eri aistiverbin määritteenä (näytteet 7). Ablatiivinäytteet ovat arkisiin aiheisiin liittyviä kommentteja: *Hyvältäpä täs lemuaa; Jopa hän haiskahti mynneyhteneeltä; Tuntuupa tämä hornialta; Kissalta* (merkitys tässä 'ummehtunut') *haisee nekin maltaat*. Ganander on väliin maininnut käyviksi määritteiksi sekä ablatiivin että allatiivin (esim. *Kala maistuu mudalta* l. *mudalle* 'fiskan smakar av ävja') tai osoittanut, että tietty sija sopii useamman eri verbin määritteeksi (*haisee, maistuu ummehtuneelta* 'luktar unket'; *äitelältä se tulee* l. *maistuu*).

6. kissastuneet maltaat, leiwät i.e. *haisewat maalle* 'unkna' (s. v. *kissastun*); mehtä *haisowi hawuillen, katahillen katkuwapi* 'skogen luktar av barr' (s. v. *haisen*)⁶; Let. se *haise hyvällä, pahalla, viimalla* (s. v. *haisen*); ei *maistu suolal* eik *laukal* prov. (s. v. *suola*); *tulee medelle* l. *medeltä* 'smakar av honung' (s. v. *mesi*)
7. *miltä se haisee?* 'varav luktar det'; *miltä se maistuu?* 'varav smakar det' (s. v. *miltä*); *ihwiltä se haisee* 'har från lukt' (s. v. *ihwi*); jo *haisee kalmalta* 'det luktar av dödfolk' (s. v. *kalma*); *kissalta haisee* i.e. *tulee kissastuneelta* nekin maltaat (s. v. *kissa*); *haisee raswalldä, hä-äldä* 'luktar av flott, os' (s. v. *haisen*); koira *haisee ulolta* 'hundens luktar av väder' (s. v. *ulo*); *hywältäpä täs lemuaa* 'här luktar angenämt' (s. v. *lemajan*); jopa hän *kissahti* i.e. *haiskahti mynneyhteneeltä* (s. v. *kissahdan*); astia *haiskahtaa wijnalta* 'luktar av brännvin' (s. v. *haiskahdan*); *maistuu tuoreelda* 'smakar färsk' (s. v. *tuore*); *kalmaltapa täs tulee* 'luktar av lik' (s. v. *kalma*); *waljahtuneelta tulee* 'smakar av bortdomnat' (s. v. *waljahtunut*); *kihtasi siniseltä* 'stötte på blått' (s. v. *kihtasee*); melkiältä *jolkalta näytti ulos* 'såg tämligen glupsk ut' (s. v. *jolkka*); *halwalta näyttä ulos* 'ser ringa, föraktlig ut' (s. v. *halpa*); näytti se *joltiselta* 'syntes ut något' (s. v. *jollinen*); lämpymän *hornialta* täällä *tuntuu* it. *tuntuupa* tämä *hornialta* 'det känns någon ljum värme'

⁶ VKS (s. v. *katkuta*) esittää Suomen kansan vanhat runot -kokoelmasta säkeen *mies nori meillen haisi* – *kataillen katkuapi* ja mainitsee näytteen olevan 1700-luvun antia.

(s. v. *hornia*); *ruostehelta ruskottawat* 'är röda av rost' (s. v. *ruskoitan*); sen ääni kowan *kolkolta komahiti* 'rösten var nog sträv' (s. v. *komahdan*)

AISTIHAVAINNON KOKIJA: VANHAN KIRJASUOMEN TULOSIJASTA EROSIJAKSI

Nykysuomen aistiverbien erosijaisia määritteitä, kokijan elatiivia ja aistihavainnon ablatiivia (*Minusta tämä tuntuu kummalliselta*), vastaavat vanhassa kirjasuomessa tulosijaiset, allatiivi ja translatiivi (*Minulle tämä näkyy kummaksi*). Aistihavainnon kokijaa ilmaiseva määrite on ylipäänsä harvinainen vanhan kirjasuomen teksteissä: lähes parinsadan esimerkin aineistossa on vain toistakymmentä tapausta, joissa kokija on muu kuin nollapersoonaa (näytteitä nollapersoonasta löytyy edeltä kaikista näytejakoista). Kokija on miltei säännöllisesti ilmaistu allatiivilla, joskin satunnaisia esimerkkejä on muunkinlaisista kokijanilmauksista:⁷ *heidän silmisäns ei muu suurexi loistanut* (Stenbäck 1750: 53); *Se näky minun mielestäni, että* – (Fresenius 1768: 14). Kokijanilmauksen sisältävissä konstruktioissa esiintyvät aistiverbit *näkyä, näyttää, loistaa* ja *maistaa/maistua* (ks. myös näytteitä 1a–c s. 422): [tähdet] *näkyvät meille nijn pienixi, cuin wähäiset kipinät* (Stenbäck 1750: 32); *Tämä lihallinen wj-saus – – näyttä hänelle hulludexi* (Chydenius 1788: 11); *kuin nälkäisellen kaikki ruoka makijaxi maistaa; ne [havut] maistuwat heillen [eläimille] nijn hywin* (Almanakka 1783). 1700-luvun aineistoista ei löydy esimerkkejä kahden erosijaisen määritteen, toisin sanoen kokijan elatiivin ja aistihavainnon ablatiivin, yhdistämisestä (tyyp-

pi *Minusta ruoka maistuu makialta*). Tällaiset ilmaukset lienevät vakiintuneet kirjasuomeen vasta nykysuomen kauden alettua (ks. seuraavaa lukua).

AISTIVERBIEN KÄYTTÖÄ ERÄISSÄ VARHAISNYKYSUOMEN AINEISTOISSA

Käytyäni manuaalisesti läpi laajan 1600-luvun ja 1700-luvun tekstiaineiston olin saanut käsityksen siitä, missä suhteessa aistiverbien käyttö vanhassa kirjasuomessa poikkesi nykyisestä. Selvittääkseni, milloin eri verbien suosittuus ja niihin liittyvien määritteiden sijat alkoivat vakiintua nykyiselle, tulostin aistiverbiesiintymät useista 1800-luvun alkupuoliskon atk-tiedostoista. Koska aistiverbejä on rajallinen määrä, esiintymien hakeminen konemuotoisista aineistoista kävi suhteellisen vaivattomasti. Niin sanottua kwic-komentoa apuna käyttäen etsin verbejä eri tiedostoista seuraavilla merkkijonoilla⁸: *haja, hais, kuulu (cuulu), lanke (lange), lemu, maist, nä(k)y, tuntu*. Osaan tiedostoista kokeilin myös merkkijonoja *kuulost, vaikut*. Kansankielessä aistiverbinä käytetyn *tulla*-verbin (ks. alaviitettä 2 s. 419) jätin haun ulkopuolelle muun muassa siitä syystä, että haku olisi tuottanut suuren määrän näytteitä verbin muusta käytöstä, mihin nähden aistiverbin funktio on perifeerinen.

Olen hyödyntänyt seuraavia Kotimaisen kielten tutkimuskeskuksen konemuotoisia aineistoja: Reinhold von Beckerin perustamia Turun Viikko-Sanomia (TVS), vuosikertoja 1820 ja 1823; Sanan Saattajaa Wiipurista (SSV), vuosikertoja 1833 ja 1841; porilaisen Johan Fredrik Granlundin

⁷1800-luvun aineistosta mainittakoon seuraavat tapaukset: *taita se monen mielestä näkyä tuhlaukseksi* (Almanakka 1830); *Mutta minun silmistäni näyttää ikään kuin ei omni olisi teitä aivan runsailla lahjoilla muistanut* (SSV 1841-31-3); *se sana-vapaus kuuluu pahalta monen korvissa* (SMTR 1847-8-3).

⁸Kwic-komento tulostaa kaikki sananmuodot (konteksteineen), joissa esiintyy jokin mainituista merkkijonoista, esim. *näytän, näyttää, näytti, näyttänyt, näytelmä, näytös* jne.

suomennosta Kokki-Kirjasta, joka painettiin Turussa 1849 (ks. Häkkinen 1994: 131, 525; Pipping no 3441); Elias Lönnrotin Vallittujen teosten 1. osaa; August Ahlqvistin ja hänen kollegojensa alulle paneman Suomettaren ensimmäistä vuosikertaa (SMTR1847). Näissä aineistoissa on yhteensä noin 4,3 miljoonaa merkkiä, mistä kertyy runsaat puoli miljoonaa sanetta, jos saneen keskipituudeksi⁹ katsotaan 8,2 merkkiä.

Intransitiivisten aistiverbien esiintymiä, joihin liittyy predikatiivadverbiaaliksi katsottava määräite, löytyi käyttämistäni tiedostoista toista sataa; muunlaista käyttöä samoilla verbeillä on huomattavasti enemmän. Aineistojen välillä on selviä eroja sekä eri aistiverbien suosituudessa että määräitteiden sijanvalinnassa. Yleisenä piirteenä on *näkyä*-verbin käytön vähentyminen ja tämän verbin korvautuminen *näyttää*- ja *tuntua*-verbeillä. Yleinen tendenssi on myös translatiivimäärätteiden harveneminen sekä allatiivi- ja etenkin ablatiivimäärätteiden yleistyminen. Turun Viikko-Sanomista, Granlundin keittokirjasuomennoksesta ja Suomettaresta löytyy satunnaisia *näkyä jksk* -tapauksia, muista aineistoista tällaiset puuttuvat. Verbi *näyttää* on ehdoton suosikki (puolet tai jopa kolme neljännestä esiintymistä) Lönnrotin teksteissä ja Suomettaressa; keittokirjassa puolestaan toistuvat *tuntua jltk* -esiintymät: ruoka tai liemi *tuntuu sakialta, pehmoselta, happamalta, makoselta* ym. Suomettaressa on viljelty kaikkia yleisimpiä aistiverbejä (suosittuusjärjestyksessä): *näyttää, kuulua, tuntua, näkyä, haista, maistua*; sitä vastoin verbit *kuulostaa* ja *vaikuttaa* eivät vielä esiinny aistiverbeinä. Kaikkien hyödyntämieni atk-aineistojen pohjalta aisti-

verbien yleisyysjärjestys on seuraavanlainen:

1. *näyttää* (n. 40 %)
2. *tuntua*
3. *kuulua*
4. *näkyä*
5. *maistua*
6. *haista*

Merkille pantavaa on aiemmissa aineistoissa jokseenkin harvinaisten aistiverbien *kuulua* ja *tuntua* yleistyminen. Verbivaranossa tapahtuneet muutokset heijastuvat myös erisijaisten määräitteiden suosioon: kun verbi *näkyä*, johon liittyy lähes poikkeuksetta translatiivimääräite, on antanut tilaa verbeille *kuulua* ja *tuntua*, ablatiivimäärätteiden osuus on samalla kasvanut. Aistihavaintoa ilmaiseva predikatiivadverbiaali on nimittäin *kuulua*-verbin yhteydessä aina ablatiivissa, ja ablatiivissa on *tuntua*-verbinkin aistihavaintomäärätteistä kaksi kolmannesta. Näiden aistiverbien vakiintuminen kirjasuomen ilmaisuvaroiksi näyttää samalla vakiinnuttaneen kirjasuomeen niiden käyttäjien idiolektin mukaisen erisijaisen predikatiivadverbiaalin (käyttäjänä ennen kaikkea Granlund, Lönnrot ja Suomettaren kirjoittajat).

Allatiivimuotoisia predikatiivadverbiaaleja on 1800-luvun aineistossa vain toistakymmentä, eikä sellaisia löydy lainkaan esimerkiksi hyödyntämistäni Granlundin ja Lönnrotin teksteistä. Koko aineistoon perustuva predikatiivadverbiaalien sijajakauma on seuraava: ablatiivi 75 %, translatiivi 15 %, allatiivi 10 %. Kun 1700-luvun teksteissä kaksi kolmannesta aistiverbien predikatiivadverbiaaleista on translatiivissa, varhaisnykysuomessa jo kolme neljännestä on ablatiivissa. Translatiivi

⁹Otin saneen pituudeksi 8,2 merkkiä, sillä omassa artikkelitiedostoissani keskipituus on poikkeuksetta tämä, kun jaan kirjoituksen merkkimäärän sanemäärällä. Suomen kielen saneiden standardipituuksista tarkemmin Pajunen ja Palomäki 1984: 39–.

esiintyy ainoastaan verbien *näkyä, näyttää* ja *tuntua* määritteenä, allatiivi verbeissä *näyttää, haista, maistaa* ja *tuntua*, ablatiivi sitä vastoin kaikkien mainittujen aistiverbien määritteenä.

Olen koonnut näytejaksoon 8a–e esimerkkejä 1800-luvun aistiverbeistä aineistoittain.

- 8a. TVS1820-2-2 *ettei kirjoituxeni* – – *tuntusi* Ruotista *käätylle*; 13-3 *Kuin ei maistu makialda* Sielulle suloinen ruoka Tott’ on sielu silloin sairas; 1823-42-4 Tämä kyllä *kuuluu kummalta*; 21-4 [pellot] ensin surkastuivat ja paikoittaisiin kyllä *huonolta näkyivät*; 13-3 koska hän oli syönyt mahansa täyteen, *näytti* hän ikäänkuin *vesitautiselta*; 4-3 [majavan] häntä kuuluu *haisevan* ja *maistuvan* melkeen *kalalta*
- b. SSV1833-19-2 *kuin se häijy höyry tapasi minun nenäni ja haisi märänneille munille taikka vanhoille renska astioille*; 1841-26-2 tarkoin metsätkin *näyttivät poteville ja surkastuneille*; 43-2 silmät itse *näyttivät suuremmalle* kuin luonnostansa olivatkaan; 23-4 Eiköhän leipä maamenasta *maistane paremmin*, kuin oljesta, petäjän-kuoressta [!] taikka vehkasta?
- c. Kokki-kirja1847 s. 136 *Kuin marjat näkyivät kirkkaiksi* ja rupeevat vajoilemaan; s.167 se muna, jonka molemmat päät *tuntuu* kielenpäähän *kylmäksi*, on pahentunut; s. 130 Jos tämä [kräämi] *tuntuu* parahultasen *makiaksi ja happamaksi*; s. 13 saaku-kryynejä – – keitetään – – siksi että *näyttävät kirkkailta*; s. 34 pannaan sekaan sen verran etikkaa ja sokeria *ett’ei maistu ylön makoselta*; s. 75 pannaan sekaan senverran sitrunin nestettä, että liemi *tuntuu* vähän *happamalta*
- d. Lönnrot, Valitut1 s. 445 *ei* nekään kaksin yhdessä säkeessä *kuulu kauniilta*; s. 36 Taitaisivat sillä lailla kirjoitetut nimet enimmältään *näyttää kummalta* moniaalle, joka niitä on tottunut lukemaan – – Ruotsin mukaan; 42-2 Tämä kaikki *näyttää* ehkä kokonaan *tavalliselta* sille, joka ei tunne – – entisiä aikoja

- e. SMTR1847-5-1 ehkä monesti’kin kesä *tuntui varimmalle, vaikeammalle*, ja talvi *kylmemmälle, kolkommalle*; 1–3 mieleeni johtui taivaan sininen kansi ja kirkkaat tähdet, jotka tänä iltana *tuntuivat* minusta *kauniimmalle* kuin milloinkaan muulloin; 29-2 Tämä *kuulu* lukeisissa *kamalalta*; 7-4 tämä *kuuluu pahalta* niille, jotka ennen ovat kuulleet hienon ainoastaan olevan sen kuin Latinan lenis; 6-3 jotka [oudot sanat] muissa kielissä *eivät kuulu*’ niin peräti’ *pahalta*; 10-2 Kysymysmerkkiä jo käytimme paljon, vaan vielä tekee mieleemme yhtä käyttämään, lukijalta kysyessämme: *tuntuiko miltä?*

1800-luvun aineistossa on jokunen tapaus, jossa sijamuotoisen määritteen tilalla on vanhan kirjasuomen tapaan (*niin*) *kuin* + nominatiivi: [jäävuoret] *näyttivät välistä niinkuin pulskat ja komiat huoneet* jonkun *torin ympärillä* (TVS1823-39-3). Niin sanottua kokijan elatiivia tapaa aistiverbien määritteenä vasta varhaisnykysuomen teksteistä, lähinnä Lönnrotilta ja Suomettaaresta. Joskin aistihavainnon kokija on ilmaistu erosijaisella määritteellä, aistihavaintoa ilmaiseva predikatiiviadverbiaali on yleensä tulosijassa, translatiivissa tai allatiivissa (näytteet 9a). Samoista teksteistä, siis lähinnä itäsuomalaisen kielimuodon edustajilta, löytyy kuitenkin jo tapauksia, joissa aistiverbiin on liitetty kaksi erosijaista määritettä, sekä kokijan elatiivi että aistihavainnon ablatiivi (9b). Varhaisnykysuomen itäinen anti näyttää tuoneen kirjasuomeen aistiverbien kaksinkertaisen erosijan: vanhan kirjasuomen tulosijaiset määritteet vaihtuvat 1800-luvun aikana erosijaisiin.

- 9a. Lönnrot, Valitut1 s. 104 *Ei näytä minus-ta aivan typeräksi*, jos liiatenki muistamma sen entistä nimeä Sabme; s. 32 *Miksikä näyttää* Sanan Saattaja Wiipurista *sinusta*; SMTR1847-26-1 Katsellessamme sitä kartan rinnalla *näytti* se *meistä* hyvin *onnistuneelle*
- b. Lönnrot Valitut1 s. 143 Tuskin uskotaan, kuinka Uhtuvasta lähettyäni

maaila [!] *minusta näytti kamalalta*; s. 382 *ei se* [sanan merkitysten erottaminen] *näytä minusta kovin tarpeelliselta*; SMTR1847-37-2 *se tuntui heistä* [seurakuntalaisista] *vaivaloiselta* – – että etsiä Jumalan huonetta ja sanaa

LOPPUKOMMENTAARI

Olen edellä hahmotellut kirjasuomen aistiverbien kehitystä 1600-luvulta 1800-luvun alkuvuosikymmeniin. Kahdensadan vuoden aikana aistiverbivarannossa ja aistiverbeihin liittyvien määritteiden sijaanvalinnassa on tapahtunut melkoisia muutoksia.

1600-luvun teksteissä verbi *näkyä* on aistiverbinä melkein yksinomainen; muiden verbien esiintymät ovat satunnaisia. Aistiverbien määritteet ovat poikkeuksetta tulosijaisia ja predikatiivadverbiaali lähes aina translatiivissa (*Kristuksen oppi näkyi juutalaisille uudeksi*). 1700-luvun teksteissä *näkyä*-verbi ei ole enää yhtä vallitseva; pohjalaiset kirjoittajat viljelevät verbiä *näyttää*, ja näiden kahden kärkiverbin ohella käytössä on kymmenkunta muuta. Kaksi kolmannelta predikatiivadverbiaaleista on edelleen translatiivissa, mutta etenkin pohjalaisen Christfrid Gananderin teksteissä on jo melko runsaasti nykykielen mukaisia ablatiivimääritteitä (*Monta arvotusta kuuluu rumalta ja rivolta*). Allatiivia tapaa sekä 1600-luvun että 1700-luvun kirjasuomesta lähinnä 'haisemista' ja 'maistumista' ilmaisevien verbien predikatiivadverbiaalina (*Vesi maistuu jotain happamalle*).

Gananderin sanakirja (1787) antaa aistiverbeistä toisenlaisen kuvan kuin saman ajan kirjasuomi, sillä esimerkistö kuvastaa paljolti 1700-luvun kansankieltä. Aistiverbivalikoima on aiempaa laajempi, ja peräti kaksi kolmannelta on verbien *haista* ja *maistua* esiintymiä, minkä lisäksi verbi *näyttää* on huomattavasti yleisempi kuin *näkyä*. Jo puolet predikatiivadverbiaaleista on ablatiivissa, translatiivitapauksia on

puolestaan vain kourallinen. Aistihavainnon kokija on 1700-luvun aineistoissa varhemman kirjasuomen tapaan allatiivissa, joskin kokijana on ani harvoin muu kuin nollapersoona.

Varhaisnykysuomen aineistossa ovat aistiverbien kärkeen *näyttää*-verbin rinnalle ilmaantuneet verbit *kuulua* ja *tuntua*, jotka ovat varhemmassa kirjasuomessa harvinaisia. Ablatiivi on saanut aistihavainnon ilmaisimena kärkisijan: kolme neljänestä aineiston predikatiivadverbiaaleista on ablatiivissa. Vasta 1800-luvun kirjasuomesta löytyy lauseita, joissa aistihavainnon kokija on ilmaistu elatiivilla (*Se näytti meistä hyvin onnistuneelle*). Tällaiset esimerkit olen kirjannut Elias Lönnrotilta sekä Ahlqvistin ja kumppanien perustamasta Suomettaresta, toisin sanoen itäsuomalaisen kielenparren edistäjiltä. Samoista lähteistä löytyvät niin ikään ensimmäiset tapaukset, joissa aistiverbiin liittyy kaksi erosijaista määritettä. 1700-luvun pohjalaisten kirjoittajien vakiinnuttaman aistihavainnon ablatiivin rinnalle on tullut itäsuomalaisten kirjoittajien tuntema kokijan elatiivi (*Se tuntui heistä vaivaloiselta*). ■

PIRKKO FORSMAN SVENSSON

Kielikeskus

PL 4 (Fabianinkatu 26)

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti:

pirkko.forsman-svensson@helsinki.fi

LÄHTEET

AHF1700 = Acta Historica Fennica.
[korpus.wanhasuomi] Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

AIRILA, MARTTI 1926: *Suomenkielen lauseoppi*. Helsinki: WSOY.

▷

- Almanakat 1705–1835. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- AS1700 = 1700-luvun asetustekstejä. [korpus.wanhasuomi] Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- As[etus] 1.10.1649 = *Kuningalisen May:tin Wahwistus, Annettu Ychteisellä Canssalle Maalle, Skydin ia Gästningin Wapaudhen päälle* (Pipping 60).
- CHYDENIUS, JACOB 1788: *Yhden Ewangeliumin Opettajan Kerskaus*. Erik Frosteruksen ruumissaarna. Wasa. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- FORSMAN SVENSSON, PIIRKKO 1983: *Satsmot-svarigheter i finsk prosa under 1600-talet: participialkonstruktionen och därmed synonyma icke-finita uttryck i jämförelse med språkbruket före och efter 1600-talet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 388. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1985: Partisiippi- ja translatiivirakenteen taajuudesta ja matriisiverbeistä vanhassa kirjasuomessa ja nykysuomessa. – *Virittäjä* 89 s. 57–64.
- 1990: *Vanhinta kirjasuomea 4*. 1600-luvun lauseoppia. Käsikirjoite. Umeå universitet.
- 1999: 1700-luvun almanakkojen uudismuodosteita. – *Virittäjä* 103 s. 222–240.
- FRESENIUS, JOH. PHILIPP. 1768: *Yxi Christilinen Saarna, Sinä 27. Sunnundaina Kolminaisuuden Päiwästä*. Turusa.
- FROSTERUS, JUHANA 1791: *Hyödyllinen Huwitus Luomisen Töistä*. Turusa.
- GANANDER, CHRISTFRID 1783: *Suomalaiset Arwotuxet, Wastausten kansa*. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- 1784: *Uudempia uloswalituuta Satu-ja*. Kootut, ja Suomexi tulkitut Wuonna 1783 Christfrid Gananderilda. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- 1787: *Nytt Finskt Lexicon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 676, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 95. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1997.
- GRANLUND, JOHAN FREDRIK 1849: *Kokki-Kirja*. [korpus.1800suomi] Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 350. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykokieleen. Suomen kirjakielen historia*. Helsinki: WSOY.
- IKALENSIS, ABRAHAM 1659: *Jesuxen Christuxen Meidän ainoan wälimiehem, Kärsimisen Historia*. Aboae.
- IKOLA, OSMO 1976: Suomen kielioppi ja oikeakielisyysoapas. – Osmo Ikola (toim.), *Nykysuomen käsikirja*. Neljäs painos. Espoo: Weilin+Göös.
- Kalevala = Lönnrot, Elias: *Kalevala*. Helsinki: WSOY 1941.
- KETTUNEN, LAURI – VAULA, MARTTI 1946: *Suomen kielioppi sekä tyli- ja runo-opin alkeet oppikouluille ja seminaareille*. Viides painos. Helsinki: WSOY.
- LISSANDER, ANDERS 1793: *Maa-Pärünain Kasswattamisesta*. Turusa.
- LIZELIUS, ANTTI 1775–1776: *Suomenkieliset Tieto-Sanommat*. Näköispainos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1994.
- LUNDGREN, ULLA 1992: *Predikativadverbialet och dess numeruskongruens i finskan*. Acta Universitatis Stockhol-

- miensis. *Studia Fennica Stockholm-
miensia* 3. Stockholm: Almqvist &
Wiksell International.
- LÖNNROT, ELIAS: *Valitut teokset 1.*
[korpus.1800suomi] Kotimaisten
kielten tutkimuskeskus.
- MARTINIUS, MATTHIAS 1689: *Hodegus Fin-
nicus*. Holmiae. Näköispainos. Hel-
sinki: Suomalaisen Kirjallisuuden
Seura 1968.
- NUUTINEN, LIISA (toim.) 1997: *Christfrid
Gananderin Nytt Finskt Lexicon*.
Hakemisto. Suomalaisen Kirjallisuus-
den Seuran toimituksia 688, Koti-
maisten kielten tutkimuskeskuksen
julkaisuja 100. Helsinki: Suomalai-
sen Kirjallisuuden Seura ja Kotimais-
ten kielten tutkimuskeskus.
- Nyky-suomen sanakirja*. Helsinki: WSOY
1951–1961.
- PACCHALENIUS, ANDREAS 1667. *Cantio cyg-
nea*. Turusa.
- PAJUNEN, ANNELI – PALOMÄKI, ULLA 1984:
*Tilastotietoja suomen kielen raken-
teesta 1*. Kotimaisten kielten tutki-
muskeskuksen julkaisuja 30. Helsin-
ki: Valtion painatuskeskus.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*.
Toinen, tarkistettu painos. Helsinki:
WSOY.
- PETRAEUS, AESCHILLUS 1649: *Linguae Fin-
nicae brevis institutio*. Aboae. Nä-
köispainos. Helsinki: Suomalaisen
Kirjallisuuden Seura 1968.
- Pipping = PIPPING, FREDR. WILH.: *Luettelo
Suomeksi präntätyistä kirjoista*. Suo-
malaisen Kirjallisuuden Seuran toi-
mituksia 20. Helsingissä 1856–1857.
Jäljennöspainos. Helsinki: WSOY
1967.
- RAPOLA, MARTTI 1965: *Suomen kirjakielen
historia pääpiirteittäin I. Vanhan kir-
jasuomen kirjoitus- ja äänneasun
kehitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden
Seuran toimituksia 197. Helsinki:
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
RWL1759 = *Ruotzin Waldakunnan Laki
1759*. [korpus.wanhasuomi] Koti-
maisten kielten tutkimuskeskus.
- SALAMNIUS, MATTHIAS 1772 [1690]. *Ilo-Lau-
lu JESUXESTA*. Stockholmisa.
- SETÄLÄ, E. N. 1891: *Suomen kielen lause-
oppi*. 3., muutettu painos. Helsinki:
K. E. Holm.
- 1973 [1952]: *Suomen kielen lauseop-
pi*. Tarkistanut Matti Sadeniemi. Hel-
sinki: Otava.
- SILLANPÄÄ, SEPPO 1969: *Translatiivinkäyt-
tö suomen lounaismurteissa*. Lauda-
turtutkielma. Turun yliopiston suo-
malaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- SIRO, PAAVO 1964: *Suomen kielen lauseop-
pi*. Helsinki: Tietosanakirja Oy.
- SMTR = *Suometar* 1847. [korpus.1800suomi]
Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SSV = *Sanan Saattaja Viipurista* 1833,
1841. [korpus.1800suomi] Kotimais-
ten kielten tutkimuskeskus.
- STENBERG, ANNE-MARIE 1971: *Finsk satslä-
ra för skolornas högre stadier och för
självstudier*. Helsingfors: Söderström
& Co Förlags Ab.
- STENBÄCK, THOMAS 1750: *Se cuoleman cat-
keruden makeuttawa Jumalan Lasten
Autuus*. Ruumissaarna. Stockholmisa.
Helsingin yliopiston kirjaston mikro-
korttikokoelma.
- Sääkirja 1774 = *Talon-Pojan Sää- eli Ilma-
Kirja*. Stockholmisa.
- TAMMELINUS, GABRIEL L. 1688: *Pyhät Tut-
kistelemuxet*. Turusa.
- TVS = *Turun Viikko-Sanommat* 1820, 1833.
[korpus.1800suomi] Kotimaisten
kielten tutkimuskeskus.
- VHAEL, BARTHOLDUS 1733: *Grammatica
Fennica*. Aboae. Näköispainos. Hel-
sinki: Suomalaisen Kirjallisuuden
Seura 1968.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja I–II*.
Toim. Lahja-Irene Hellemaa, Anja
▷

HAVAINTOJA KAHDEN ITÄSUOMALAISEN LAPSEN MORFOLOGISISTA POIKKEAMISTA: UUDISJOHDOKSET

JOHDANTO

Virittäjän kahdessa edellisessä numerossa olen raportoinut havaintojani Pohjois-Karjalassa asuvan lapsen nominin- ja verbintaivutuksesta (Riionheimo 2002a, 2002b), ja nyt ulotan aiheen käsittelyn uudisjohdoksiiin.¹ Aineisto on peräisin tyttäreltäni Alinalta, mutta mukana on myös joitakin hänen pikkuveljensä Matiaksen muodosteita. Alina on syntynyt 5.3.1995 ja Matias 4.3.1997, ja molemmat ovat kasvaneet Pohjois-Karjalassa Kontiolahden kunnassa. Alina oli kotihoidossa 3;5-vuotiaaksi ja Matias 1;5-vuotiaaksi asti, minkä jälkeen he siirtyivät perhepäivähoitoon. Kotona he ovat kuulleet äidiltä itäsuomalaisuuksia sisältävää puhekieltä ja isältä ja ukilta Pohjois-Karjalan murretta; lähiympäristö hoitopaikkaa myöten on ollut selvästi murteellinen. Yleiskieleen lapset ovat tutustuneet heille luettujen kirjojen välityksellä. Kie- lenkehityksen varhaisvaiheissa itämurteen tausta näkyi molemmilla lapsilla selvästi, mutta myöhemmin Alinan puhekieli on kehittynyt yleiskielisempään suuntaan, kun taas Matiaksen puhe on pysynyt murteellisempana kuin Alinan.

Aineistoa olen koonnut lasten spontaanista puheesta päiväkirjamenetelmällä, ja muistiinpanoihin on kertynyt Alinalta (ikä- väliltä 1;7–6;11) noin 2 100 ja Matiakselta (ikäväliltä 1;4–4;7) noin 2 000 lyhyehköä ilmausta (lisäksi hajapaimintoja myöhem- minkin). Keruu on ollut aukkoista ja keskit- tynyt pääasiassa morfologisiin erikoisuuksiin. Aineisto sisältääkin lähinnä sellaisia uudisjohdoksia, jotka poikkeavat selvästi aikuiskielestä, kun taas aikuiskielen pro- duktiiivisilla johtimilla muodostettuja sano- ja en ole useinkaan tullut merkinneeksi muistiin.

Tässä kirjoituksessa käsittelen lasten käyttämiä uudisjohdoksia², joita olen poi- minut Alinan aineistosta noin 240 ja Ma- tiaksen aineistosta vajaan 30 (syystä tai toi- sesta Matiaksen uudisjohdosten määrä on muistiinpanoissa vähäinen). Muodosteita poimiessani olen ymmärtänyt johtamisen varsin laajasti (ks. esim. Koski 1982: 9–15, Häkkinen 1997: 101–124), niin että mukaan on valikoitunut paitsi suffiksaation avulla tehtyjä muodosteita myös takaperoisjoh- don, reduplikaation ja kontaminaation kaut- ta syntyneitä uudennoksia. Käsittelen ensin suffiksilla johdettuja uudissanoja: sub-

¹ Kiitän kaikkia niitä, jotka ovat esittäneet kommentteja tämän kirjoituksen aiempaan versioon.

² En esittele lasten luomia yhdyssanoja, sillä niistä on aineistossa niukasti esimerkkejä.